



Mari Vallik

Tartu ülikooli tõlkeõpetuse osakonna
teadusassistent

Sõnumitooja puutumatuses ehk Tõlkija vastutusest autori sõnade eest

Autorite vastutus oma kirja pandud või lausunud sõnade eest on enamasti üheselt mõistetav. Autor võib saada hukkamõistu osaliseks või halvimal juhul võidakse ta võtta juriidiliselt vastutusele, kui ta on väljendanud seisukohti, mis ei ole väljendusvabadusega kaitstud, mis on vastuolus üldiselt aktsepteeritud moraalnormidega või mis on lugejat eksitavad. Märksa keerulisem on aga lugu tõlkijatega, kes töötavad kellegi teise koostatud tekstidega, mis ei väljenda tingimata tõlkija isiklikke seisukohti. Sellegipoolest mõjutavad keelekasutus ja valikud tõlkimisel olulisel määral sihtkeelset teksti, mis uues keeleruumis levib.

Sissejuhatuseks

Anthony Pym (2012: 37–38) kirjeldab juhtumit tõlgi Günter Deckertiga: Deckert tegi inglise-saksa sünkroontõlget ameeriklasele Fred Leuchterile, kes oma kõnes muuhulgas eitas gaasikambrite olemasolu Saksamaa koonduslaagrites II maailmasõja ajal. Deckert anti kohtu alla hoolimata sellest, et need ei olnud tema enda sõnad. Seaduse silmis ei lugenud mitte autorsus, vaid sõnade mõju publikule, kellele tõlk kõnet vahendas. See tõstatab küsimuse, mil määral saab sõnumitoojat protsessi osalisena pidada vastutavaks kui mitte teksti loome, siis selle leviku võimaldamise eest uue publiku seas, kui see levik võib potentsiaalselt kahjustada inimeste huve või tekitada kahju. Seda eriti väikeses riigis nagu Eesti, kus eesti keelde tõlgitud tekstidel on teabe levikul väga suur roll.

Siinne artikkel tugineb minu magistritööle¹, milles uurisin küsitluse ning tõlkekatsel abil, milliseid aspekte peavad Eesti tõlkijad oma töös oluliseks tundlike tekstide tõlkimisel võrreldes standardtekstidega, kuidas selline sisu nende tööprotsessi mõjutab ja mil määral, kui üldse, tajuvad nad tõlkijatel vastutust ühiskonnas leviva potentsiaalselt kahjuliku teabe eest. „Tundlik tekst“ on uurimuses määratletud kui mitteilukirjanduslik tekst, mis võib sisaldada lugejat eksitavat teavet, väljendusvabadusega vastuolus sisu (väljendusvabadust võib Eestis piirata mh avaliku korra, kõlbluse, teiste inimeste õiguste, tervise, au jm kaitseks) või muud potentsiaalselt ühiskonnale või üksikisikutele kahjulikku teavet. Standardteksti all mõeldakse mis tahes muid tekste, mis eelmainitud määratluse alla ei kuulu.

Miks on tõlkija valikud olulised?

Võime teisi inimesi milleski veenda on üks keele kui suhtlusvahendi oluline funktsioon. Põhimõtteliselt ei ole selles midagi halba, kui kõneleja või autor suudab veenva argumentatsiooniga poolehoidu võita. Paraku aga ei olene publikule esitatud seisukohtade mõju sugugi mitte vaid väidete täpsusest või õigsusest. Kuivade faktide esitamisest üksi on harva kasu – esitus peab olema veenev. Tihti on autori eesmärk tekitada publikus positiivseid või negatiivseid tundeid kirjeldatava vastu, kasutades selleks emotsionaalselt laetud või väärtushinnangutele toetuvaid väljendusviise (Hurley 2012: 99). Publik võtab sõnumi vastu, tõlgendades seda oma eelteadmiste ja tekkivate semantiliste seoste pinnalt (Harris, Monaco 1978: 2), seega on mingis keeleruumis üldkehtivatele väärtushinnangutele rõhumine autorile suurepärase võimalus publikut üsna kerge vaevaga veenda.

Tähendusseoste loomist ja autori seisukoha omaksvõttu toetab ka sõnumi vastuvõtja usaldus autori vastu. Usaldus ja usk autori pädevusse on seda suurem, mida enesekindlam autor oma seisukohti väljendades näib. Jõuline keelekasutus on kaasahaaravam ja suurendab võimalust kutsuda sõnumi vastuvõtjas esile soovitud käitumise või arvamuse muutus, kuna autor ise näib olevat oma öeldus tugevalt veendunud. (Craig, Blankenship 2011: 304). Teksti autori keelekasutuse üle on tõlkijal suurem kontroll,

¹ Vallik, Mari (2020). Estonian translators' approaches and attitudes towards translating sensitive texts. (Eesti tõlkijate hoiakud seoses tundlike tekstide tõlkimisega). Tartu Ülikool; https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/70005/Vallik_ma_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

samas kui lugeja tõlgendusest sõltuvate implitsiitsete sõnumite üle otsustamine pole alati võimalik. Viimased puudutavad ideoloogilisi mõisteid ja üldisi arusaamu, mille tõlkes muutmist või nende välja jätmist oleks raske, et mitte öelda võimatu õigustada. Ent mõtete sõnastus tekstis võib lähtekeele ja sihtkeele vahel olla mõnikord üsna erinev, mitte ainult tõlkija teadlike valikute, vaid ka lihtsalt lähte- ja sihtkeeles leiduvate erineva ekvivalentsusega, st keelest olenevate erinevate nüanssidega vastete tõttu (Nida, Taber 1982 [1964]: 5–6, 22; Baker 1992: 17–18). See tähendab, et tõlgitud teksti sõnastusest sõltuv toon võib olla lähtetekstiga võrreldes vähem või rohkem äärmuslik ja seetõttu ka lugejale erineva mõjuga.

Tõlkija vastutusest

Neli peamist tõlke-eetika mudelit tuginevad tõlkija eetikale, rõhutades a) lähteteksti võimalikult täpset esitamist; b) kliendi ootuste täitmist; c) lähteteksti tegemist lugejale võimalikult arusaadavaks või d) kultuurilistest normidest johtuvate ootuste täitmist (Chesterman 2001: 139–142). Teksti võimalikult truu tõlkimine on tõenäoliselt olulisim põhimõte, mille järgimist tõlkijalt eeldatakse. Selle mudeli järgi on tõlkija eetiline kohustus tabada ja esitada lähteteksti autori mõtet (*ibid.* 139–140). Tõlkijad ütlevad ju ikka, et tõlgitakse mõtet, mitte sõnu. Seda lähenemist on aga kritiseeritud, sest see „põhineb ideel, et originaalil on üksainus stabiilne tähendus, mida tõlkija peab edasi andma“ ja eeldab tõlkijalt autori kavatsuste teadmist (Zwischenberger 2019: 264).

Paljudel juhtudel on lähtetekstitruudus otseses konfliktis teiste oluliste teguritega, näiteks teksti sihtkeelele ja -kultuurile vastavaks kohandamisega. Seda konflikti kohtab tõlkijate eetikakoodeksites tihti (*ibid.* 265). Sihtkeele kultuuriruumiga arvestamine võib teha teksti „originaaltruu“ tõlkimise peaaegu võimatuks. Näiteks ei ole intiimsust või seksuaalsust puudutavad mõisted eurooplaste jaoks mitte midagi erilist, ent näiteks hiina keelde tõlkimisel peab tõlkija arvestama, et need teemad on tabud (Lung 2003: 257). Normipõhine eetika eeldab seega tõlkija valmidust autori väljendusviisi olulisel määral muuta ja kasutada eufemisme, kui ta seda vajalikuks peab.

Niisiis on kujunenud mõneti paradoksaalne olukord. Ühelt poolt käsitletakse tõlkijat kui ainult vahendajat, eeldades talt neutraalsust ja truudust lähtetekstile. Teiselt poolt oodatakse, et tõlkija võtab arvesse tõlke

mõju lugejale, mis lähtub otseselt tõlkija valikutest. Eespool kirjeldatud Günter Deckerti juhtumi puhul võeti tõlk selle mõju eest ka juriidiliselt vastutusele. See pretsedent viib meid kaugemale ideest, et tõlk või tõlkija on pelgalt sõnumitooja, vaid nõuab, et ta ei pea mitte ainult teadma, mis on või ei ole sihtkultuuris vastuvõetamatu, vaid peab ka omal käel hindama teksti sotsiaalset mõju, selle vajadusel ära hoidma ning vale otsuse korral kandma negatiivseid tagajärgi.

Eesti tõlkijate hoiakud

Uuringu käigus korraldasin Eesti tõlkijate seas küsitluse, millele vastas kokku 78 tõlkijat. Väiksema rühmaga, kuhu kuulus 15 tõlkijat, korraldasin ka tõlkekatsed. Katses osales lisaks samuti 15-liikmeline kontrollrühm üliõpilasi, kellel ei olnud varasemat tõlkimise kogemust ega tõlkimisega seotud akadeemilist tausta. Küsitlus puudutas viit teemat: 1) vastaja prioriteedid standardteksti tõlkimisel võrreldes tundliku teksti tõlkimisega; 2) tõlkijate uskumuste ja arvamuste kokkulangeva või neist lahkneva sisu mõju tõlkeprotsessile; 3) suhtumine eri tüüpi tundlikesse tekstidesse; 4) tajutud vastutus tõlgete kaudu leviva teabe ja selle õigsuse eest ning 5) tõlkijate enda arvamus selle kohta, kas nad peaksid tegema tundliku teksti tõlkimisel midagi teisiti kui standardtekstiga töötades. Katses osalejatel palusin tõlkida inglise keelest eesti keelde üks tekstilõik neljast eri tekstist. Tekstid puudutasid erinevaid küsitluses käsitletud teemasid arvestusega, et tegu on lõiguga pikemast samateemalisest teosest, mis Eestis avaldatakse ja mis on suunatud laiemale üldsusele.

Uurimusest selgus, et Eesti tõlkijad ise peavad oma suurimaks kohuseks erapooletust. See ei ole üllatav – nagu eespool mainitud, on neutraalsus teksti suhtes ja tõlke võimalikult täpne vahendamine tõlke-eetika levinuimad lähenemisviisid. Erapooletuse võimalikkust praktikas on aga paljugi kahtluse alla seatud (nt Ghazala 2002; Meschonnic 2011; Tyulenev 2014), kuna tõlkijatel, nagu kõigil teistel, on isiklikud veendumused, mille mõjust sõnavalikule ei pruugi tõlkija isegi teadlik olla. Hasan Ghazala (2002: 153–154) nimetab tõlkija erapooletust koguni „eksiarvamuseks, miraažiks“, kuna mistahes tekstil on nii palju eri aspekte (nt formaalsus, konnotatsioonid, kultuurispetsiifilised elemendid, stiili keerukus/lihtsus, argoo, variatsioon/kordused jne), et täielikult neutraalset tõlget ei saagi olemas olla.

Püüdes võimaliku kallutatusega arvestada, järgivad professionaalsed tõlkijad autori stiili ja sõnastust enamasti rangemalt just tundlike tekstide puhul. Uurimuses osalejad mainisid oma keelekasutuse hoolikamat jälgimist, kui teksti sisu on neile mistahes viisil vastumeelne, et olla eriti ettevaatlik sõnumi pehmemdamise või, vastupidi, äärmuslikumalt väljendamise suhtes. Teisalt aga vastasid mõned osalejad, et vastumeelse sisu tõlkimine võtab enamasti kauem aega ja et tõlke kohandamisele pööratakse vähem tähelepanu. Selle taga võib olla ka tõlkija soov end vastumeelsetest seisukohtadest emotsionaalselt distantseerida: vahendatakse küll põhisõnumit, ent ei olda niivõrd huvitatud teksti võimalikult vastuvõetavaks ja arusaadavaks viimistlemisest. Sealjuures tuleb märkida, et valdavalt leidsid osalejad, et väga vastumeelse teksti korral ei tohiks tõlkija üldse tööd vastu võtta, kui tal on võimalus keelduda.

Nii küsitlusest kui ka tõlkekatses selgus, et isegi kui ükski eetikakoodeks seda otsesõnu ette ei näe, tajuvad tõlkijad endal teatud vastutust teksti mõju eest lugejatele. Selliste tekstide tõlkimist, mis õhutavad vägivaldsele või ebaseaduslikule tegevusele või mis võivad tõlkija hinnangul inimestele kahju tekitada, ei pea õigeks suurem osa vastanud tõlkijaist. Vastajad leidsid, et tõlkija on tõlke kaudu sihtkeeles leviva teabe eest vähemalt osaliselt vastutav, ligikaudu pooled arvasid, et tõlkija on vastutav kas täielikult, suurel määral või võrdselt teiste tõlke avaldamisega seotud pooltega, nt tõlke tellija või kirjastusega. Samas tunnistavad tõlkijad, et keeldumisest ei pruugi kasu olla, kuna tõlke tellija leiab suure tõenäosusega lihtsalt kellegi teise ning keeldumine või vastumeelsuse väljendamine on vaid isiklik küsimus.

Kokkuvõtteks

Tõlkes toimuvad tähendusnihked võivad olla vältimatud lähte- ja sihtkeele terminite eri nüansside tõttu, kuid tõlkija teadlikud ja alateadlikud valikud mõjutavad otseselt teksti kvaliteeti ja teksti mõju lugejale. Tõlkijat nähakse nii lugejate kui ka tõlkijate enda seas peamiselt sõnumitoojana, kes ei vastuta ega saagi vastutada autori sõnade eest, küll aga on tõlkijal tähtis roll tõlke levimises sihtkeeles. Seepärast oleks arukas teadvustada, et tõlke täielik neutraalsus ei ole praktikas võimalik. Ehk tasuks mõelda tõlke-eetikast kui vastutusest kaasinimeste ees, mitte ainult teenuse pakkumise heast tavast. Ka siis, kui see vastutus jääb ainult tõlkija südametunnistuse asjaks.

Viidatud kirjandus

- Baker, Mona 1992. In *Other Words: a Coursebook on Translation*. London: Routledge.
- Chesterman, Andrew 2001. Proposal for a Hieronymic Oath. – *The Translator* 7(2), 139–154.
- Craig, Traci Y., Kevin L. Blankenship 2011. Persuasion: Linguistic Extremity Influences Message Processing and Behavioral Intentions. – *Journal of Language and Social Psychology* 30(3), 290–310.
- Ghazala, Hasan 2002. The translator's dilemma with bias. *Babel* 48(2), 147–162.
- Harris, Richard J., Gregory E. Monaco 1978. Psychology of pragmatic implication: Information processing between the lines. – *Journal of Experimental Psychology: General*, 107(1), 1–22.
- Hurley, Patrick J. 2012. *A Concise Introduction to Logic*, 11th ed. Belmont: Wadsworth.
- Lung, Rachel 2003. Translating sensitive texts. – *Perspectives: Studies in Translatology*, 255–268.
- Meschonnic, Henri 2011. *Ethics and Politics of Translating* (tlk. Boulanger, P.-P.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Nida, Eugene A., Charles R. Taber [1964] 1982. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill.
- Pym, Anthony 2012. *On Translator Ethics: Principles for mediation between cultures* (tlk. Walker, H.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tyulenev, Sergei 2014. *Translation and society*. London/New York: Routledge
- Zwischenberger, Cornelia 2019. From inward to outward: the need for translation studies to become outward-going – *The Translator* 25(3), 256–268.

OK